

A vándorgyűlés anyagát közreadó kötet egyfelől a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, másfelől a Zala megyei rendezők munkáját dicséri, bizonyítva, hogy a viszonylag kevesebb irodalmi hagyomány-nyal rendelkező tájak is eredményesen vehetnek részt nemzeti művelődésünk értékeinek tudatosításában, megőrzésében.

BITSKEY ISTVÁN

EGY KÉZIRATKATALÓGUS HASZNA¹

Még Szauder József jelölte ki a magyar felvilágosodás-kutatás céljait. Ezek között szerepelt a gondolkodás és ezzel kapcsolatban a világkép változását regisztráló irodalmi, teológiai, természettudományi művek feltárása, értékelése, behelyezése a tágabb, európai kontextusba. S bár az 1967/68-ban készült és 1969-ben megjelent programtanulmány óta igen jelentős dolgozatok jelentek meg például a kritikátörténet köréből, Bessenyei György és kortársai törekvéseinek értékeléséről, megindult Bessenyei György műveinek kritikai kiadása, napvilágot látott Kosáry Domokos alapvetően fontos művelődéstörténeti monográfiája, mégsem mondhatjuk el, hogy a XVIII. század már irodalom- és művelődéstörténetünk alaposan feltérképezett területe volna; s azt még kevésbé, hogy irodalmi irányok vagy műfajok monografikus elemzésére sor került volna, és a legkevésbé azt, hogy az irodalomtörténet második és harmadik vonalának szereplői, a művelődést irányító pedagógusok és általában a művelődési anyag jól ismert területe lenne a magyar felvilágosodás-kutatásnak (jóllehet néhány érdekes dolgozat e téren is született). Éppen ezért vettük örömmel kézbe a Ráday Gyűjtemény kéziratkatalógusát, amely a *Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai* című sorozat harmadik darabjaként jelent meg. Irodalomtörténeti szempontból a törzssanyagot a Ráday-család levéltára jelenti, olyan jeles egyéniségekkel a középpontban, mint Ráday Pál, II. Rákóczi Ferenc kancellárja, valamint Ráday Gedeon, a költő, az 1780-as esztendőek talán legműveltebb egyénisége, akitől például Kazinczy Ferenc sem restelt leckét venni irodalomból vagy dramaturgiából. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy Ráday Gedeon is megérdemelné a monográfiát, amely

¹ (L. Kozma Borbála—Ladányi Sándor: A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének [Budapest] kéziratkatalógusa, 1850 előtti kéziratok. Budapest, 1982. Országos Széchényi Könyvtár, 340 lap).

tevékenységét, művészetpártolását, műveltségének jellegzetességeit és nem utolsósorban költészeti eszményeit az eddigieknél jobban megvilágítaná számunkra.

A gyűjtemény másik, különálló egysége az ún. „Szemere-tár”, amely többek között Kazinczy Ferenc, Vitkovics Mihály, Kölcsey Ferenc² kézíratait tartalmazza, nem is szólva a gyűjtemény létrehozójának munkásságáról, a máig kevéssé ismert, helyesebben szólva, érdemén alul ismert kritikusról, szervezőről, közvetítőről, esztétikusról, Szemere Pálról. Róla az utóbbi időben a legtöbbet Fenyő István kritikátörténeti vállalkozásában olvashattunk, jóllehet nem a teljes pályaképet kaptuk (ez nem is volt a szerző feladata), hanem csupán egy *bizonyos* szempontból történt meg a figyelem felkeltése. Nem *bizonyos*, hogy majd a teljes pályakép igazolni fogja Fenyő megállapításait, de az *bizonyos*, hogy fel fogja használni.

Irodalomtörténeti szempontból tehát két, egymással érintkező (pl. Kazinczy Ferenc személyén keresztül érintkező) anyagról van szó. Emellett igazi levéltári anyag regisztrálására is sor kerül, valamint a „kötetes kéziratok” feltárására. Egy katalógus sosem adhat tematikus egységet, jóllehet az „egyházi gyűjteményi” keret bizonyos fokig meghatározza egyfelől a gyűjtőkört, másfelől a possessorok körét. Ennek ellenére nem kizárólag „református” jellegű az itt föllelhető anyag, még a kötetes kéziratoknak is csak bizonyos hányada egyháztörténeti—teológiai vonatkozású. Másolatokban fel-felbukkannak a világirodalom jelesei (Voltaire, Lessing),³ az iskolai jegyzetek egy része a pozsonyi evangélikus líceum diákjának hagyatékából való, s emellett a levéltári jellegből következően számos történeti becsű és érdekű kéziratnak is lelőhelye a Ráday Gyűjtemény.

² A Vitkovics-kutatás jórészt hasznosította a Szemere-tár Vitkovics-kézíratait, a Kazinczy-kutatás igen kevéssé (a levelezést leszámítva) a Kazinczy-feljegyzések tanulságait, Szauder József Kölcsey-kutatásai bőségesen merítettek az itt föllelhető Kölcsey-kéziratokból. Annál sajnálatosabb, hogy egy újabb Kölcsey-kiadvány megfeledezett a Szemere-tárról, és a Kende Zsigmond-pályakép felrajzolásakor nem használta föl sem a Kende Zsigmond-leveleket (Szemere Pálhoz, Kölcsey Ferenchez), sem a Kende Zsigmondnak küldött leveleket (Wesselényi Miklós és Károlyi György által). Egy teljes Kölcsey-kiadás feladata lesz pl. Kende Zsigmond 1827. november 29-i, Kölcseyhez írt levelének beiktatása a megfelelő helyre (1595. sz. tétel). Vö.: *Kölcsey Ferenc Levelezése Kende Zsigmonddal*. Bp. 1983. [!] PIM (Sajtó alá rend.: Taxner-Tóth Ernő).

³ Voltaire-ből Kazinczy Ferenc idéz, több ízben is. Ld. alább. A 179. sz. tétel: Lessing, Gotthold Ephraim: „Mina von Barhelm [sic] oder der Soldaten Glück.” [18. sz. első fele.] A keltezés nyilvánvalóan

A katalógus *sorozatba* illeszkedik bele, így az egyes tételek leírásának megvannak az általános szabályai, de pl. a „vegyes gyűjtemények” esetében szabad kezet kaphattak a szerzők, ők döntötték el, mit és hogyan közölnek analitikus bontásban. A cím nélküli kéziratok esetében ugyancsak ők adtak címet, és az ő feladatuk volt a keltezetlen kéziratok datálása. Csak elismeréssel szólhatunk nem könnyű munkájukról, valamint a lektor és a szerkesztő segítségéről. A név- és tárgymutató megkönnyíti a használatot, és az annotálás is a kutató hasznára van. Tisztában vagyunk azzal, hogy még egy katalógus is küszködik a terjedelem korlátozottságával, és ezért az információkkal a lehetőségek szerint takarékoskodnia kell. Éppen ezért nem tartottuk volna elképzelhetetlennek, ha a Szemere-tár *külön kötetben* jelenik meg, s a többi, itt közölt anyag szintén külön kötetben. Mert a helyszűkéből következően a kötet készítői olykor nem tüntetik föl pontosan, ami valóban a kéziratkötegben található, rövidítéseik nem mindig indokolhatóak. Ugyancsak nem teljesen világos előttem, hogy miért az egyik, és miért nem a másik kötet analitikus bontása történik meg. Azt sem látom egészen világosan: az egyik tétel alatt miért azt olvasom, hogy „eredeti”, a másik alatt: „autográf”; továbbá az sem egészen világos: milyen mértékű időbeli kilengés esetén valós az „egykorú” másolat megjelölés. Kevésbé elégít ki a „részben autogr.” megállapítás, ugyanis éppen az segítené a kutatót, ha megtudná a katalógusból, hogy melyik rész a szerző kézírata, és melyik a másolat.

Szűrőpróbaszerűen a Szemere-tár első kötetének anyagát vetettük össze a katalógus tételmegjelöléseivel, s ez összevetés alapján támadtak a följebb leírt gondolatok. De tekintsünk végig összevetésünkön! 829. sz. tétel: Kazinczy Ferenc két verse prof. Szabó Dávid úrhoz. Valójában Kazinczynak *Baróti Szabó Dávidhoz* írt verséről van szó, illetve Baróti Szabó Dávid Kazinczynak küldött verséről, továbbá Molnár János szepesi kanonok *Szabó Dávidra* című verséről. A 836–839. sz. tételek levélként vannak feltüntetve, méghozzá „ismeretlenhez”. Amit felvilágosodás-kutatásunkról mondtunk, azt fenntartjuk. De ha akad kielégítően megoldott kérdés, az a Kazinczy-levelezés (Váczy János jóvoltából); talán nem ártott volna a kiadott levelezéssel egybevetni a kéziratot, és kitetszett volna, hogy nem minden levél, ami annak látszik. Egyébként a 836. sz. kézirat Gróf Sztáray Mihályné, a 837. számú Gróf Esterházy Károly, a 838. számú Pater Leo Maria Szajcz, a 839. számú Horváth Ádám portréját adja, a Kazinczy-kutató különösebb nyomozás nélkül a *Pályám emlékezete*

pontatlan. A *Minna von Barnhelm* című szindarabot Lessing 1763-ban kezdte el írni, az ősbemutatóra 1767. szeptember 30-án, Hamburgban került sor. A másolat inkább a XVIII. század végéről származhat.

megfelelő részeinek alapanyagát, illetve változatát fedezte föl a Szajczról és a Horváth Ádámról írt, jellegzetes Kazinczy-sorokat olvasva. A 842. sz. tétel: [Kazinczy Ferenc]: Bihari restauráció. M, lat. Csakhogy a latin nyelvű szöveg: kijegyzések Tacitus Agricolájából. A 843. sz. tételnél is keveselljük a leírást. A *vig öreg* után a kéziratban ott a cím: Seneca után. A 844. sz. tételhez: a német kézirat valójában Klopstock-idézet. A Kazinczy-kutatás számára írjuk ide, hogy Brünn foglya egy képzőművészeti ábrázolást lát rá helyzetére: „Jobbjában az Öröm pohara, baljában hegyes töre a' Magánosság-nak: Poharat a' boldognak nyújtja, a' Szenvedőnek öldöklő tört nyújt.” A 847. számú tétel zavaró hibája: Vitkovics kézzel írt „lapja”, az Egri Hirmondó valójában Szedlitzki Imréhez küldött levélsorozat formáját ölti, tehát nem a kéziratos újság „számai” között lehetők föl Vitkovics levelei, hanem az újságok maguk a levelek. A 848. sz. tétel Jenisch egy művének kivonata, a 849. sz. tétel: magyar, német szöveg mellett latint és franciát is tartalmaz. A 850. számú tétel kézirata nem pusztán az „Új szók' csinálása”, hanem ott a 3. folio verzóján Kazinczy fogságának időszámítása is, amely több kiadott és kiadatlan változathól ismerős előttünk. A 851. számú tétel alapján a kéziratból a magunk számára jegyeztük ki, hogy a *Tövisek és virágok* mottója (Werke des Geists u. der Kunst sind für den Pöbel nicht da) már valószínűleg 1801-ben elve volt Kazinczynak, a forrást is pontosan jelölve: Gothe (!) neue Schriften, Tom. VII. A 852. sz. tétel leírása kissé zavaros. A kézirat ugyanis nem más, mint Schedius *Zeitschrift von und für Ungern*je cikkeinek másolata, amely egy Himfy-strófát is közöl, tehát cikkről és nem versről van szó. Ezt egyébként a kézirat feltünteti. A 853. számú tételhez annyit, hogy Kazinczy olvasmányairól árulkodik: ismét Goethe- és Voltaire („Most olvasom csak a Moliere [!] életét, Voltaire által). A 855. számú tétel többet tartalmaz, mint amit a leírás közöl, Kazinczy jegyzeteit is képzőművészetről, képzőművészekről (Vernet-ről, Houdonról), továbbá „rezek” (rézmetszetek) listáját árakkal. A 857. számú tétel azért fontos számunkra, mert közli Kazinczynak Munkácson hagyott könyveit, többek között említve Marmontelt, *Göthes Schriften, Kants Streit der Facultaten, Nathan der Weise, Agathodaemon* c. műveket, olasz nyelvtant stb., valamint könyvlistát árakkal, így August Wilhelm Schlegel verseskötetét, Goethét. A 858. sz. tétel kéziratait lapozva ismét képzőművészeti adatokra bukkanunk. Ebben az 1802-es kéziratban Kazinczy összeírta a Bécsben élő művészeket, megadva lakáscímüket. A 862. sz. tétel „Feljegyzések” jelölése után hiányzik, hogy magyar és latin nyelvű, a 867-es tételszám alatt nemcsak levél található, hanem néhány magyar és német nyelvű jegyzet is, a 870-es tétel viszont német nyelvű levelet is rejt. A 874-es tétel leírásában a címből hiányzik: „Tótból fordítva”

(a versike egyébként közzé van téve, és Kazinczy népies tájékozódásának ismételt dokumentuma!), a leírásból hiányzik, hogy francia jegyzet is található a kéziratban (Contes en vers de Voltaire), a 875. sz. tétel magyar—görög—német nyelvű feljegyzéseket tartalmaz. A 879. számú tétel leírásából az alábbi adatok hiányzanak: A vers után „Genealogia Rákoczyanum”, majd az első epitaphium után „Epitaphium Georg I. Rákóczy”. A 890. sz. tétel leírása nem tünteti föl, hogy Kovács József „küldeménye” valójában vers, a 892. sz. tétel két küldeményéből pedig az egyik vers.

Böngészetünk természetesen a magunk Kazinczy-kutatásának szempontjait, ám ezáltal talán a használhatóság szempontjait tartotta szem előtt. Tény, hogy a leírások nem egységesek, olykor hiányosak. Az nyitott kérdés, hogy meddig kell elmenni a leírásban. Nem egészen világos, hogy miért csak bizonyos Kazinczy-kéziratok alá jegyzik föl a katalógus készítői, hogy autográf, mások alá miért nem. Milyen meggondolás szerint lett *Az Esthajnalhoz* verscímből *Az esthajnalhoz* (830. sz. tétel), *Az elkésett leány* című fordítás helymegjelöléséből: Gönc—Ruszka—Kassa, holott egyértelműen Gönc—Ruszka—Kassa *közt* Kazinczy megjelölése?

A katalógus első részének csak tételleírásait néztük át. Néhány következtetésre és elég sok sajtóhibára (ezek elkerülhetetlenek) akadunk. Már a 2. sz. tételben találkozunk: Domy, Martinusszal, 30. sz. tétel: Notitiae Martini Domy, 37. sz. tétel: Domy, Martinus, 59. sz. tétel: Dissertatio Martini Domy (így!), s végül ezután a feloldás: Domy Márton. Nem tudjuk, hogy kell-e egyáltalában (hiszen a névmutatóban megvan a magyar alak), s ha kell, akkor miért nem az első előfordulás után. A 26. sz. tétel során kétféleképpen láttuk Hajdu László (pl. névmutatóban így) nevét leírva (*u*-val és *ú*-val). Nem egészen világos, hogy mit jelent: Katona Geleji, Stephanus: „Praeconium Evangelicum. Praefatio. 1638.” (18. sz. vége.) Egykorú másolat. Miért *egykorú* másolat, ha nyilván nem XVII. századi, hanem XVIII. századi? (96. sz. tétel) Egykorú másolat. Talán nem volt, lett volna — bibliográfiákat segítségül hívva — lehetetlen annak megállapítása, hogy mely cikket vagy értekezést másolt le valaki a XVIII. század végén. Egyértelműbbé kellett volna tenni, hogy a dolgozat Istvánffy-ról szól. (119. sz. tétel) Bővebb felvilágosítást igényeltünk volna a 183. sz. tétel esetében: A magyar jakobinusokra vonatkozó iratok. 1795. Lat., ném. Nyomtatás. Ugyanis jó lett volna tudnunk, hogy 1795-ből származó nyomtatványokkal van-e dolgunk, vagy későbbiekkel. Megtévesztő lehet a 468. számú tételben az évszám: Bessenyei György: „Tarimenek utazása.” 1800. Egykorú másolat (468. sz. tétel) Eddigi tudásunk szerint, Bessenyei György még 1802-ben is csak egy részét írta meg regényének (és küldte el az elejét Kazinczy Ferencnek!), és 1804-ben fejezte be. A „csonka” minősítés helyességéről

sem vagyunk meggyőződve. Lehetséges ugyanis, hogy a másoló csupán egy részletet írt le Bessenyei művéből, talán a „töredék” vagy a „nem teljes” jobban megfelelő szó lenne. S az elképzelhetően egy katalógusban, hogy a kutatást segitendő, pontosan jelzik a készítő, meddig tart a másolat? (A Tariménes egyébként megjelent, az összevetés így nem igényel kéziratári kutatást.) 1930-ban ugyanis a kiadás készítői előtt még nem volt ismeretes a Tariménesnek ez a Ráday Gyűjtemény-beli példánya. Csupán az OSzK-beli másolatokat és a sárospataki töredéket sorolták föl az 1930-as kiadás sajtó alá rendezői. A katalógusban jelzett kézirat azóta vált ismertté. Ugyancsak nem kellett volna nagyon sok utánajárás ahhoz, hogy az 521–534, 536. számú tételekben emlegetett iskolai jegyzeteket a pozsonyi líceum növendékének tulajdonítsuk. Zsigmond Sámuel, Sztaniszlaidesz (sajtóhiba a Szaniszlaides) Dániel Pozsonyban volt tanár. Amennyiben a Gyűjtemény anyaga két kötetben jelent volna meg, akkor elképzelhető lett volna több információ az alábbi gyűjteményekről: Versgyűjtemény, 1804–1841 (100. sz. tétel), Úrbérgyi rendelkezések gyűjteménye. 1802–1821. (102. sz. tétel), Kották. (19. sz. első fele) (115. sz. tétel), Versek a 19. sz. elejéről és 1853-ból. (117. sz. tétel. Itt fontoskodásnak hat a megjegyzés: 19. sz.), Versek az 1800–1856-os évekből. (170. sz. tétel) stb. S ha már így adódott, ti. ez a kényszerű rövidség, legalább annyit talán meg lehetett volna tenni, hogy ezekből a versesgyűjteményekből a katalóguskészítők kiemelték volna a nagyobb neveket, mint ahogy ezt a 213. sz. tétel esetében megtették. Az 588. sz. tétel címe kissé önkényesnek hat: Versgyűjtemény ismert költők (Kisfaludy Károly, Bajza József, Kölcsey Ferenc) verseiből. (19. sz. első fele) Az, hogy egy költő ismert-e, igen viszonylagos, az irodalomtörténész, a korszak szakértője hivatalból ismeri a negyedrangú költőket, írókat is, akik esetleg az adott korszakban szintén „ismertek” voltak.

Valószínűleg több kétségünk magyarázatot kapott volna, ha az egyébként érdekes, a gyűjtemény historikumát tárgyaló előszóban a katalógus készítői néhány mondatban kitértek volna ezekre a kérdésekre. Az előző irodalomtörténészeknek is sok fontos adattal szolgál, egy-két passzus azonban félreérthető. Tény, hogy az enciklopédisták, valamint Voltaire, Rousseau művei jó darabig a tiltott és nem terjeszthető könyvek listáján szerepeltek, de oly sok (főúri) könyvtárban voltak meg, hogy érzésünk szerint a „behozataluk nem kis kockázatot jelentett” kitétel az eddigi vélekedések folytatása ugyan, de némi túlzást is rejt. Ráday Gedeon péceli kastélya „valóságos irodalmi központ” lett volna? Ezt majd a kutatásnak kell még igazolnia. Az irodalmi központ a mi értelmezésünkben nem elsősorban azt jelenti, hogy egy művelt-írogató birtokoshoz sokan fordulnak tanácsért. Ismét leírjuk: II. József nyelvrendeletét nem tartjuk

„erőszakos germanizálás”-nak. Ha Ráday Gedeon csak a Révai Miklós szerkesztette időszakban kísérte figyelemmel a pozsonyi Magyar Hírmondó sorsát, akkor elég rövid ideig figyelte. A kassai Magyar Museumnak három „irányítója” volt. Ebből Batsányi és Kazinczy nem volt „fő irányító”.

A följebb leírtakból kitetszhetett, hogy a Ráday Gyűjtemény anyagának intenzív feldolgozása sürgető irodalomtörténeti feladat; hogy Ráday Gedeon korszerű, monografikus pályaképének megrajzolása a továbbiakban szintén — jogos — igényként merülhet föl; hogy az itt található Kazinczy-, Vitkovics- és Szemere-kéziratok mellőzése hovatovább akadályozza a kutatást; hogy a vegyes jellegű versgyűjtemények átlapozása, feldolgozása egy adott korszak olvasóközönsége „elvárási horizont”-jának megismeréséhez segíthet, és ezáltal költői törekvéseket is (legalábbis részben) magyarázhat.

A katalógus készítői megadták a lehetőséget a kutatásnak, hogy az eddigiénél egyszerűbben, gyorsabban juthasson hozzá az anyaghoz. Most már a kutatáson a sor, hogy éljen ezzel a felkínált lehetőséggel.

FRIED ISTVÁN

SZÉCHENYI PESTI TERVEI

(1) „A Magyar Levelestár kötetei múltunk leghitelesebb dokumentumaival, levéltárak rejtett kincseivel ismertetik meg az olvasót. A korábbi századok gondolataihoz, szokásaihoz, sorsfordító eseményeihez úgy juthatunk a legközelebb, ha elolvassuk az élmény frissességét, a születő gondolat elevenességét megőrző leveleket. Sorozatunkban közkinccsé tesszük régmúlt korok jelentős magyar személyiségeinek és a hétköznapi egyszerű embereinek levélre bízott közlendőit, és így, a levéltitok megsértése nélkül, mi is címzettek lehetünk.” Ezt ígéri a Szépirodalmi Könyvkiadó Magyar Levelestár című, 1985-ben indított sorozatának első kötetén a fülszöveg. (*Széchenyi pesti terveit, Vál. és szerk. Bácskai Vera és Nagy Lajos*, fordította Bába István, Vásárhelyi Judit, Ziegler Géza, Budapest, 1985. Szépirodalmi Könyvkiadó 392 p.) Rögtön leszögezhetjük: nemcsak a vállalkozás üdvözlendő, de az első kötet igazolja is várakozásunkat. Sőt: egészen kiváló könyv született — mind tartalmát, mind használhatóságát tekintve.

Széchenyi az 1820-as évek elején írta naplójába:

„Oly kevés műveltség és oly kevés természetes adottság és erő. (. . .) Muca. Unalom.” (Napló, 1820. július 24.) „Milyen vidék és milyen szármalmas föld!” (Napló, 1823. május 13.) Az előbbit Debre-